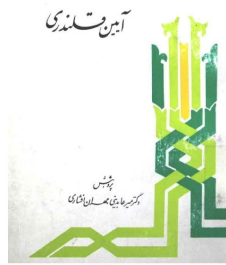

Abîdînî & Efşârî, Âyîn-i Kalenderî

Erdem Sevimli RÖR

Abîdînî, M. & Efşârî, M. (1374). *Âyîn-i Kalenderî*. İntişârât-ı Farâravân.

Özet

Yayın değerlendirmesini yaptığımız çalışma, İranlı araştırmacısı, Mehrân Efşârî ve Hocası, Fars dil ve edebiyat âlimi Dr. Seyyid Ebu Talîb Mîr Abîdînî tarafından yazılmış bir araştırmadır. Yazarlar, Kalenderîlik ile ilgili bütün inanç, töre ve akideleri içeren dört temel risaleyi, yani "Kalendername"yi detaylı ele almış ve analiz etmiştir. Bu risaleler, "Âyîn-i Kalenderî" başlığıyla 1374 yılında Fararavn Yayınları tarafından kitap olarak yayımlanmıştır. Dördüncü risale, mensur bir dibece dışında manzumdur. Kitabın girişinde Kalenderî tarihi ve edebiyatı ile Fars şairlerinin şiirlerindeki geniş Kalenderîlik terimleri açıklanmıştır. Ayrıca tüm Kalenderî guruplarını da kısa pasajlar eşliğinde ifade etmiştir. Özellikle Baba Tahir başta olmak üzere Selman-ı Farsi'ye kadar önemli Kalenderî dervişlerin de biyografik temelleri ile açıklanmıştır. Söz konusu dört risale, Kalenderîlik ile ilgili bütün nitelikleri derli toplu hâlde sunduğu için kitap, bir Kalenderîlik külliyatı hükmündedir.

Abstract

The study we evaluated for publication was written by Iranian researcher, Mehrân Efşârî and his teacher Dr. Seyyid Ebu Talîb Mîr Abîdînî, a scholar of Persian language and literature. The authors have thoroughly examined and analyzed four fundamental treatises, known as the "Kalendername", which encompass all beliefs, customs, and doctrines related to Kalenderîsm. This treatise was published as a book by Fararavn Publications in 1374 under the title "Âyîn-i Kalenderî." The fourth treatise is poetic except for a prose introduction. In the introduction of the book, they explained the history and literature of Kalenderîsm and the broad terms of Kalenderî in the poems of Persian poets. Additionally, they also expressed all Kalenderî groups with short passages. They also present all Kalenderî groups briefly and provide biographical details for important dervishes, from Baba Tahir to Salman al-Farsi. These four treatises collectively present all characteristics of Kalenderîsm, making the book a comprehensive collection on the subject.

Corresponding Author

Erdem Sevimli

Article History

Received

31 May 2024

Accepted

29 September 2024

Anahtar Kelimeler

Kalenderîlik, Âyîn-i Kalenderî, Mîr Abîdînî, Efşârî.

Keywords

Kalenderîsm, Âyîn-i Kalenderî, Mîr Abîdînî, Efşârî.

Giriş

*Benim adım Kalenderdir, çünkü rindim
Ne evim var, ne barkım, ne de sığınacak bir harabatım,
Gündüz olunca senin evinin/dünyanın çevresinde dolaşırım,
Gece olunca ise başımı bir tuğlaya/kerpice yaslarım
Bâbâ Tahîr-i Üryân (ö.1058/410)*

Bu çalışma, İranlı araştırmacı Mehrân Efşârî ve hocası merhum Dr. Seyyid Ebu Talib Mîr Abîdînî tarafından yazılan "*Âyîn-i Kalenderî*" adlı eserin değerlendirmesini konu edinmektedir. Bu kitap, Fars dili ve edebiyatı alanında önemli bir katkı sunmakta ve Kalenderîlik üzerine kapsamlı bir inceleme yapmaktadır. Merhum Dr. Mîr Abîdînî'nin Fararavan Yayınevi'nin müdürü ile olan dostluğu sayesinde, bu eser 1374 (1995) yılında Tahran'da basılmıştır.

Mehrân Efşârî, dostane bir sohbet sırasında bu kitabı yirmi iki yaşında, Fars dili ve edebiyatı bölümünde lisans öğrencisi iken merhum hocası Mîr Abîdînî'nin gözetiminde yazdığını belirtmiştir. Ancak genç yaşı ve eski metinler ile el yazmalarına yeterince aşina olmaması, bazı kelime ve ifadelerin okunmasında ve kaydedilmesinde hatalara yol açmıştır. Bu hatalar, özellikle üçüncü ve dördüncü risalelerde, yani "*Risaleye Haksariyeh*" ve "*Sohanvari*"de daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Efşârî sonraki eserlerinde, özellikle *Sohanvari* (1400) kitabında bu hataları düzeltmeye çalışmıştır.

Bu eser sadece Kalenderî tarihini içermekle kalmaz, aynı zamanda edebiyat, psikoloji, tasavvuf, ekonomi ve diğer alanlarda da önemli bilgiler sunmaktadır. Müellifler, bu eserde Kalenderîlik ile ilgili hiçbir yönü göz ardı etmemiştir. Kitap, bir önsöz ve dört risale içeren beş ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda yazarlar, kaynakça ve isimler dizinini de eklemişlerdir. Önsöz iki bölümden oluşmaktadır; birinci bölüm Dr. Mîr Abîdînî tarafından yazılmış ve ikinci bölümdeki açıklamalar ise Mehrân Efşârî tarafından yapılmıştır.

Kısa bir mukaddimede, dört risale ve kayıtlı oldukları kütüphaneler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Bu risalelerin her biri, Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'ndedir. İlk risale, Şah Süleyman Haydar Hüseyin döneminde 1079 yılında kaleme alınmış olup 3478 numarada kayıtlıdır. İkinci risale, bir dervişe ait olup Kalenderî adetlerini incelemektedir ve 4759 numarayla kaydedilmiştir. Üçüncü risale, Haksariye tarikatının inançlarına dair olup, 4419/6 numarasıyla kayıt altına alınmıştır. Bu eser, Mirza Muhammed Ali Şerif Yazdî Şahrudî'ye aittir. Son olarak, dördüncü risale ise derviş şairlerin güzel şiirlerini içermekte olup Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nde 4362 numarasıyla kayıtlıdır. Edebî açıdan bu risalede, düşüncelerini özgürce ifade eden ve isimsiz şairlere yer verilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 9-10).

Değerlendirdiğimiz kitap bu dört risale/kitabın tümünü içeren ve Kalenderîlik ile ilgili hemen tüm edebî ve inançsal nitelikleri, ünlü Kalenderî ileri gelenlerin tarihî ve biyografik özelliklerini de içeren bir külliyattır. Edebî bakımdan adı yok olmak üzere olan Kalenderî töresinden gelen şairleri gün yüzüne çıkaran ve onların inanç ve töreleri vasıtasıyla Kalenderî edebiyat ve tarihini tezkire çığırından gelen biyografik niteliklerle derinlemesine tahlil eden eserin edebiyat camiası için oldukça faydalı olduğu görülebilmektedir.

Kitabın önsözünün ilk bölümünde dört risalenin incelendiği ve "*Baba*", "*Mücerretler ve Kalenderîler*", "*Cevlaki ve Kalender İranlı araştırmacılarının eserlerinde*", "*Kalender ve Kalenderlik*", "*Fars şiirinde Kalender kelimesinin kullanımı örnekleri*", "*Baba Salman, Salman-i Pir ve Salman-i Parsî*" gibi başlıklar altında bilgiler verilmektedir. Bu içerikler, 1367 yılında merhum Mîr Abîdînî tarafından kaleme alınmıştır. Görünüşte dağınık gibi görünen bu bilgiler aslında çok önemli ve dikkate değer noktaları içermektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 11-23).

Mîr Abîdînî, Kalender'in, kendini hak yolunda feda eden ve evini terk eden bir deli arif olduğu şeklinde tanımlamaktadır. O, yolculuğa adım atmış ve yalnızca hakka odaklanmıştır. Bu mertebeye

ulaşan bir deli ise "Baba" olarak anılmaktadır. Bu durum, eserin ilk bölümünde "Baba" tabiri kullanılırken açıkça izah edilmektedir. Kalenderî büyüklerinden olan "babalar"; tasavvuf tarihinde akıllı delilik, mecnunluk, bilgin ve akıllar zümresinden evliya seviyesinde olan, yersiz ve yurtsuz, peygamberlerin yeryüzündeki halifesi olarak addedilen kimseler olmuşlardır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 11).

Bu sayılan niteliklerin Şeyhleri Cemaleddin Savî'nin (ö.1232-33) zahidane yaşamı sonrası tarikatlaşan öğretinin temel nitelikleri olduğu Kalenderî kaynaklarında da sabittir (Yazıcı, 1993, s. 3). Burada Kalenderî tarihini ya da ilkelerini anlatmak kapsam ve örneklem açısından manidar olmayacaktır. Zaten bu konuda şu eserler oldukça ufuk açıcı nitelikler taşımaktadır. Değerlendirmesini yaptığımız eserden pasajlarla konu tarihî, edebî, sosyal ve tasavvufî çerçeveleriyle derinlemesine ortaya konulmuş olunacaktır:

Azamat, N. (2004). "Kalenderîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29, ss. 24-25.

Kedkenî, M. R. Ş. (1387 Şemsi Kameri). *Der Tarih-i Kalenderîyân Diğêr Dîsîhâ-yı Yek İdeolojî*, İntişârât-ı Suhen.

Sevimli, E. (2023). "Der Tarih-i Kalenderîyân Diğêr Dîsîhâ-yı Yek İdeolojî, İntişârât-ı Suhen", *Edeb Erkan Dergisi* (3), 225-236. <https://doi.org/10.59402/EE003202311>

Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötügen Neşriyat.

Sevimli, E. (2020b). "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Kalenderî Algısı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi [SBARD]*, (35/1), 31-66.

Sevimli, E. (2021). *Rafine Bir Hak Âşıklığının Edebî Seyri Klasik Şiirde Melâmet Düşüncesi Ve Melâmilik*, Gece Kitaplığı Yayınevi.

Şentürk, A. A. (2015). "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili", *Turkish Studies*, Sayı 10/8, 141-220.

Kitabın devamında, derbeder, dağınık ve bohem bir hayat süren Kalenderî büyüklerinden, yani velilerinden biyografik bahisler yer almaktadır. Bu bahislere yer yer Ayetler ve şiirler de eşlik etmektedir. Burada Lokman Serahsî ve derbeder ve dağınık Kalenderîlik'in simgesi olan Baba Kuhî Şirâzî'den kısaca bahsedildikten sonra, Baba Tahir'in tüm Kalenderî büyüklerinin babası olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Onunla birlikte Baba Cafer ve Baba Mimşâd'ın kudemanın kutublarından oldukları belirtilmektedir. Mîr Abîdînî, bu babaların isimsiz ve belirsiz olmasının, onları gizli bir tarikatla ilişkilendirilmesinden kaynaklandığını düşünmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 11-13). Eserde Kalenderî pirlininin başı olarak sunulan Baba Tahir, gizli bir öğreti olarak örnek yaşamı ile Kalenderî öğretisini yayarken, Şeyh Berek-i Hamedânî vasıtasıyla fikirleri ortaya çıkmıştır. Bu zat, Aynu'l-Kudat (ö. 1131/525) ve Şeyh Ahmed Gazalî (ö. 1126/520)'yi de yanına çekerek ilmi ve maneviyatını merbut kılmıştır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 13). Ahmed Gazalî'nin ağabeyi İmam Gazalî'den (ö.1111/505) farklı olarak sıkı şer'î kuralları yerine vecd ve aşka önem veren bir tasavvufî yol takip ettiği bu nedenle sufi cenahından olan Kalenderîler tarafından da örnek alınmaktadır. Sufilik cenahında din ve şeriata muhaliflik ya da mugayirlik suçlamasının temelinde de bir nevi bu farklı algılayış ve düşünüş şekilleri rol oynamaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 13).

Baba Tahir ekolünün diğer şeyhi ise Baba Farac-ı Tebrizi'nin ilminden istifade eden Şeyh Necmeddin-i Kübrâ (ö.1221/618)'dir Diğêr ünlü babalardan biri Baba Kemal Hucendî'dir. Fahrüddin Irakî ve Şems Tebrîzî de onun yetiştirdiği ve yolunu devam ettirenler arasında sayılmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 13).

Bu silsilenin Anadolu yakasına yönelen müellif "Babalar Tarikatı" olarak Bektaşîlerden de bahsetmektedir. "Babalık" bu tarikatın üçüncü aşamasıdır. İrade, dervişlik ve babalık olarak öğretisini devam ettiren dede ve babalar zümresi olan bu tarikatın ileri gelenleri de "Kalenderî"dir. Eserde bunu örnek olarak Bektaşî şeyhi Şeyh Kalender adlı liderlerinin önderliğinde ayaklanmaları

1 Bu eser, orijinali Farsça olarak belirtilen ve tarafımızdan yayın değerlendirmesi yapılan "Muhammed Rezâ Şefî'î Kedkenî. (1387). *Tarihte Kalenderîlik Bir İdeolojinin Renkliliği. İntişârât-ı Suhen*" adlı Türkçesi de belirtilerek yaptığımız çalışmadır ve dipnot için belirtilen dergide yayınlanmıştır. Bu eserden ilk kez şu çalışmamızda bahsetmiştik: Sevimli, E. (2020b). "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Kalenderî Algısı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi [SBARD]* (35/1), s. 32.

sonucu Kanunî döneminde büyük baskılara maruz kaldıkları da aktarılmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 13-14). Yazarlar, devamında Bektaşî tarikatını Kalenderîlik'in bir kolu olarak belirtmiş ve âşıkların bu tarikatın kapısına girebilmek için baba ile iradet eli vermenin esas olduğunu eklemiştir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 13).

Kitapta Baba Tahir'in "Beşer-i nikâb" sahibi olarak ifade edilmesi ve "kutb" addedilmesi kusurları örten sıfatıyla Kalenderî akidesinin temelini oluşturan "Melamet" düşüncesine sahip olduğunu da ortaya koymaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 12). Melâmî büyükleri kalbe bakıcı olarak "kutb"tur. Ayrıca Melamet düşüncesinde kusur nefisten bilinmekte, mümin kardeşinin ayıplarını ifşa etmek yerine kendini kötü gösterme baskın hâle gelmektedir (Sevimli, 2021, ss. 24 vb.). Melamet, Kalenderî öğretisinin kökleşmesinin temel yapı taşı konumunda olmuş hatta pek çok Kalenderî büyükleri ya da dervişleri şeriat kurallarına lakaytlık ve aşırı zahidane yaşamı benimseme gibi niteliklerle Melamet düşüncesini yozlaştırmakla itham edilmişlerdir (Kedkenî 1387, s. 51). Bu eleştiri, Kalenderî öğretisinin tarikatlaşmaya doğru evrildiği dönemlerde ileri gelenlerinin ve dervişlerinin derbeder, aşırı zühtçe tutum ve yaşamının halk nezdinde ve ulema kanadında elde ettiği algısal düşünüşlerden kaynaklanmaktadır.

Bu meczup dervişler, halkın bazen tepkisine bazen de teveccühüne mazhar olan tekke sahibi kimselerdir. Bu nedenle takip eden kısımda bu mücerred ve kalenderlerden öğretileriyle birlikte bahsedilmektedir. Bu bahislerin yanında müellif, Kalenderî büyüklerinden Selman-ı Farisî'yi² (ö. 656?) de bir Kalender olarak yer ayırmaktadır. Selman-ı Farisî, İsfahan'da ve Mazdek inancına sahip bir ailede yaşamıştır. Daha sonra hakikati ararken Hristiyanlığı ve nihayet uzun bir seyahatten sonra Medine'ye gelip Müslüman olmuştur ve Peygamber (s.a.v)'in büyük teveccühünü kazanmıştır. O, Ashab-ı Suffe ve Ehlibeyten kabul edilmiş ve Ehlibeyte katıldığı için Ali (r.a) ile de ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle, Selman-ı Farisî, Kalenderî tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilmekte ve Kalenderî tarihinde bir zâhid olarak tanınmaktadır. Bu durum, Kalenderîlerin Şii akideye ve Hz. Âli'ye büyük bir sempati beslemelerinin de nedeni olduğu ileri sürülmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 22-23). Eserde Kalenderîlerin nitelikleri saymakla bitmeyecek nitelikler arz etmektedir. Önsöz'ün ikinci bölümünde, Mehrân Efşârî tarafından bu özelliklerin eski İran Kalenderî edebiyatında kullanıldığını belirterek geniş malumatlar vermekte ve Kalenderî edebiyatının geçmişten gelen derin köklerine değinmektedir. Müellif, bu geçmişi İran'ın eski dini Zerdüştlükten alıp onun inanç esaslarının İslam ile sürdürdüğünü, bu izlerin Hint ve İran Kalenderî edebiyatındaki izlerini ortaya çıkarmanın önem arz ettiğini de belirtmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 25).

Böylelikle kadim ve zengin bir geçmişe sahip olan Kalenderîlik konusu, Efşârî tarafından "İran'ın Antik Dinleri ve Kalenderî İnanışı", "Ayyarlık³ Müessesesi'den Kalenderîlik'e" ve "Âyîn-i Kalenderî" başlıkları altında bu üç ayrı bölümde incelenmektedir. Bu başlıklar altında Kalenderîlik'in kökleri ve tarihsel, kültürel dönüşümleri, İran'ın antik dinleri ile birlikte "Ayyarlık" kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca farklı düşüncelerin Kalenderî inancının oluşumundaki etkilerine de değinmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 26).

Bu detaylarda Kalenderî nitelikleri şöyle açıklanmaktadır: Zerdüştlük dinine yatkınlık, güneşe karşı büyük hürmet besledikleri gibi âdetler, baharın gelişini kutlamak için boğa güreşi/gâvkoşî yaptıkları ve bindikleri boğayı hançerleyerek bahara adak olarak sundukları (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 27-28), Mihr, (21 Eylül-Ekinoks) ayında Hintliler misal gâr/mağara dedikleri bir nehrin kıyısında şeyhleri tarafından "gusl-ı ta'mîd"⁴ yapmaları yani kendilerini yıkamaları/vaftiz etmeleri (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 28-30), Hak sırlarını gizlemek ve ağzını halka karşı mühürlemek/râzdârî, Kalenderhane⁵ denilen

² Üçüncü risalede lakabının Mammud Pâtîlî ve bunun İran kültürünün önemli bir parçası olduğu vurgulanmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 278).

³ Ayyarlar, Abbasiler döneminde kentlerin bir nevi hâkimi ve koruyucusu hâline gelen derviş zümresidir. Halka korku salma, asker elbisesi giyerek sınırlarda kendilerini melametten gelen kınama ve kötü gösterme düşünceleri ile bir dönemin Melâmî zihniyete sahip sınır muhafızları ya da Anadolu'da Barkan'ın ifade ettiği kolonizatör dervişler grubuna dâhil bir zümre oldukları da kuvvetle muhtemeldir (Zerrinkub, 2014, s. 96).

⁴ Bu âdetin Hint kökenli olma ihtimali yüksektir. Çünkü Kalenderîlerin Hint Bihukşî rahiplerini örnek alarak öğretilerini oluşturdukları konusunda kaynakların bazıları fikir birliği yapmaktadır (Ocak, 1999: ss. 208-209).

⁵ Kalenderîlerin ateşe hürmet ettikleri de vakidir. Eserde yazarlar bu âdetin İran Kalenderîlerine has olduğunu belirtmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 29).

dergâhlarında hizmet ederek hizmet eri olma görevini ifa etmeleri, zil ve tef çalarak dolaşmaları ve şiirler okumaları, Safevîler zamanı âdet olarak vücutlarını dağlamaları, taç denilen kırmızı bir külah takmaları, pir denilen ve Bektaşî Kalenderîlerine ad olan ve "baba" denilen önderlerinin peşinden gitmeleri (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 31-34), Kadınlara karşı cinsî perhiz ve mücerretlik, Şeyhleri Cemaledin Savî misali koyu bir züht ve dünyadan kendini soyutlamaları, derbederlik ve seyyahlık (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 34-35). Bu âdetlerine haşhaş ya da afyon kullanma, şarap içme ve ihtilafli olsa da şahidbazî denilen karşı cinse meyletme eylemini yerine getirdikleri de ilave edilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 25). Yazarlar, eserlerinde Kalenderîler ile Melâmet düşüncesi arasındaki ilişkiyi farklılıkları da vurgulamaktadır. Efşârî, Önsöz'ün ikinci bölümünde, bu konudaki kaynaklara dayanarak Melamilerin anonim kalmayı istediklerini ve riyadan kaçınmada Kalenderîler ile benzerlik taşıdıklarını açıklamaktadır. Ancak Melamiler, tüm farzlar ve nafilere bağlıdır fakat bunu halktan gizlemektedirler. Öte yandan, Kalenderîler dini değerlere ve şeriata bağlılık konusunda Melamilerden ayrılmakta ve bu değerlere dikkat etmeden halk arasında dolaşarak kendilerini deli bir derviş olarak tanıtmaktadırlar. Bu durum, birçok kaynakta "Abahaçılık ve Din Dışı davranışlar" gibi etiketlerin veya suçlamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 46-47).

Bu durum kaynakların çoğunda vurgulanmaktadır. Ayrıca Kalenderîlerin Anadolu Alevilerinin bir türevi oldukları da belirtilmektedir (Sevimli, 2021, ss. 33-34). Elbette bunlar, Kalenderî tarihinin gerçeklerindedir. Tarihin en kalabalık ve klasik şiirde de görüldüğü üzere en sempati duyulan derviş gurubunun her yöne dağılan kapsamlı tarih ve edebiyatı bu gerçekliğin hatırı sayılır örnekleriyle doludur (Sevimli, 2021, s. 34). Bu doğrultuda eser, Kalenderî tarihi, İran şiirindeki etkileri, Kalenderî şiirindeki kavramların açıklanması ile Hâfız'dan örneklerin verildiği açıklama kısımlarıyla devam eden bir Kalenderî tarih ve edebiyatını içermektedir. Bu kısımlar pek çok kaynak da değinildiğinden "Âyîn-i Kalenderî" bahsine geçilecektir.

Efşârî, Kalenderî edebiyatını ve tarihini kadim İran tarihine ve eski İran dini Zerdüştlüğe kadar yayılan bir genişlikle ele almakta, bir kalender sempatisi ile düşüncelerini derinleştirmektedir. İlk olarak ne zaman kullanıldığı bilinmeyen ve VII. asırda Sadî gibi İranlı şairler tarafından ism-i mekân olarak kullanılan ve harabat benzeri bir yerin adı olarak XI. asra kadar anlam kazanan Kalender kavramı, Baba Tahir'in şiirinde vurguladığı "lenger-nişin" derbeder dervişliği temsil etmektedirler. Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ında, özellikle Hâfız'ın şiirlerinde samimi, dini aşk ile anlamış, gösterişten uzak, melamet neşesine sahip, gösterişten arınmış bir inanca ve iman esaslarına bağlı, Allah dostu, akıllı deliler grubuna dâhil bir meczup derviş, harabat ehli bir derviş profili ile belirginleşmekte ve çok zengin bir edebî literatüre sahip oldukları görülmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 52-54).

Önsözün ikinci bölümünün devamında Çar-darp uygulayan Cavlakî (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 54-55), Hint kökenli Celalî (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 55-58), Anadolu'ya kadar uzanan Haydarîler (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 56-61), yine Hint kökenli Medarîler (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 61-63), Nakşi Kalenderîler (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 63), Bektaşîler (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 64-65) ve Noktavî Kalenderîler (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 65-66) olarak çok çeşitli fırkalara ayrılmaktadır. Bunlardan Medarîler ve Nakşi Kalenderîlerden bahsetmek faydalı olacaktır. Çünkü bu iki gurup ilk kez bu eserde vurgulanmakta ve eser bu yönüyle de önem arz etmektedir.

Medarîler, eserde afyon kullanan, namaz ve oruç gibi ibadetleri uygulamayan dervişler olarak geçer. Saçları dağınık olan bu dervişler; bedenlerine kül sürmekte, boyunlarına zincir bağlamakta, siyah âlem ve siyah imameyi kendilerinde bulundurmaktadır. Bu gruplar, ateşe hürmet etmekte, bedenlerine kaşmirden kıyafetler bürümektedir. Hatta onlar, "Bir Medarî iki ya da üç baş afyon kullanmalıdır" şeklinde övünmektedirler (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 61). Safevîler döneminde de görülen bu gurubun çar-darp uygulamadığı, saçlarını kesmeyip dağınık bıraktığı, hamam kıyafetleri tarzı yarı çıplak dolaştıkları da belirtilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 62). Ayakları çıplak Hint, Sint, Keşmir vb. memleketleri dolaşan bu zümre Melamet meşrebine bağlı idiler ve kendilerini "Kutb Medar Şah-ı Bedii" müritleri olarak gördükleri için bu adla anıldıkları belirtilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 62-63).

Nakşibendiler ise Kalenderîleri ibahilik ve din dışılıkla suçlayan ve onların doktrinini tamamen şeriata muhalif sayıp reddeden tarikat ehilleri kimseler oldukları hâlde Kalenderî Nakşîler, Kalenderî tarihinde bahsedilmesi gereklilik arz etmektedir. Şeyh Bahaeddin Nakşibendî'ye mensup

bu grubun üç fırkadan ibaret olan ilk taifesine Kalenderî denmiştir. Bu taife şeriatı bir bütün olarak kabul etmemekte, sadece akide olarak görmektedir. Bunlar da namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirmemekte, mücerretliği/bekârlığı savunmakta, tecerrüdü ön planda tutmaktadırlar. Bunlar da afyon çekip esrarı çokça kullanmaktadırlar. Ayrıca bu topluluklar, Perşembe günü dilenme, şeyhe üstün hizmet etme, yaratılmışlara eziyet ve işkenceyi büyük günah saymaktadırlar. Bunlar da fakr u zaruret arz eden elbiseler dışında bedenlerine giysi giymemektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 63). Görüldüğü üzere bahsedilen derviş topluluklarında Kalenderî töresi ve niteliklerinin benzerlikleri çoktur ve bu özellikler de onları aşikâr kılmaktadırlar. Efşârî, günümüzde Nakşibendî Kalenderîlerin kimler olduğunu bilmenin mümkün olmadığını da eklemektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 63).

Eserde Bektaşîlerin asıl Kalenderî zümreleri olarak gösterilmesi tarihî gerçeklere de uygun olduğu ileri sürülmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 64). Kalenderîler, Şah Kalender isyanından sonra en büyük ve devlet destekli olan bu tarikat içerisine girerek çar-darplı izlerini yok etmişler ve topluma mal olmuşlardır (Ocak, 1999, ss. 208-209; Yazar, 2002, s. 57). Anadolu'da XVII. asırdan sonra izlerine pek rastlanmaması da bunu doğrulamaktadır.

Eserde bahsedilen farklı bir Kalenderî zümresi de Noktavî veya Vahidiye'dir. Bunlar Fazlullah Hurufî'nin yolundan gitmekte, pîrlerini Hakk'ın noktası/merkezi olarak görmektedirler. Hurufîlerin bir kısmı, Timur'un şiddet ve zulmünden kaçıp Anadolu'ya gelmiş ve bir kısmı da Hindistan'a hicret ederek öğretilerini orada devam ettirmişlerdir (Abîdînî & Efşârî, 1374 ss. 65-66).

Kalenderîlerin çok büyük zümre olması ve Melamî derviş gruplarıyla karışmış olması pek çok zümreyi adlandırmayı ve tam olarak Kalenderî saymayı güçleştirmektedir. Buna rağmen tarihe bakıldığında Hurufî, Cavlakî, Torlak, Babaî, Bektaşî, Kızılbaş vb. grupların muhalif olarak Kalenderî zümrelerinden oluştuğu da bir gerçeklik olarak durmaktadır. Onlar "düzen karşıtı derviş grupları"nın en büyüğü olarak tarihteki yerlerini almış bulunmaktadırlar (Zeybek, 2013, s. 315). Bütün bunlardan hareketle Kalenderî Âyîni/Töresinin Tecrit, Fakr, Aşk ve Melamet olmak üzere dört ana niteliği olduğu aktarıldıktan sonra Kalenderî Risalelerine geçilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 66-70). İncelememizin asıl konusu artık Hâfız'ın söylemiyle, bu risaleler üzerine olacaktır.

Taç ve Hazinesinin Taciri ve Asker Sahibi Sultandır!

Gönlü emin, rahat ve Kalenderlik hazinesinin hükümdarı derviştir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 73).

Birinci Risale, 1079 yılında genellikle manzum ve mensur karışık yazılmış bir Kalenderî meclisinde oluşturulmuş Farsça bir metindir ve birkaç risale içermektedir. Bu koleksiyon, Süleyman Şah Safevî (1694/1105) dönemine ait Kalenderliği anlatan ve Baba Abdal Kalender ile Derviş Yârî Kalender gibi perişan dervişliği içeren bir Kalendernâme'dir.

Bu bölümün başında merhum Mîr Abîdînî'nin kısa bir önsözü bulunmaktadır ve ardından bu koleksiyonun tüm başlıklarını içeren uzun bir içerik listesi sunulmaktadır. Eserde tarikatta olan adetler, unsurlar ve inançlar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bu koleksiyonun dikkat çekici bölümlerinden biri, İmam Cafer Sadık'a (a.s) atfedilen sözlerin soru-cevap tarzında yazıldığı bir risaledir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 106). Bu eser, hem tasavvuf tarihi hem de Kalenderlik tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Kalenderî tarihinde⁶ önemli bir kesit⁷ olan Bektaşî Dede-Baba kültürüne atıfta bulunarak birinci risalede Baba Pîr Mecnûn (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 170) ve Baba Şuride Abdal (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 185) adlı Kalenderî büyüklerinden de kısaca bahsedilmektedir. Bu atıf, abdal ve dağınık dervişlik olan Kalenderî öğretisine bir vefa veya hatırat olarak değerlendirilmektedir. On yedi Kalenderî kisveti veya on yedi fakirin mürşidi tanımlarken, Hacı Bektaş Veli'den de bahsedilmekte ve o, ilim denizi ve tüm Rum abdalının pîridir olarak tanıtılmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 102-104).

Risale'de Safevîler dönemindeki Kalenderî kolları olan Haydarîler ile Şeyh Nimetullah Velî (ö. 1431/834)'den bahsedilir. Haydarîler ise Seyyid Celaledin Mîr Haydar'a intisap eden derviş

6 XI-XIII. asır doğuş, XVII. Asır Bektaşî tarikatı içinde evriliş evresi şeklindeki Kalenderî tarihî İran coğrafyası başta olmak üzere Hindistan'a ve arap coğrafyasına kadar uzanan geniş bir coğrafî yayılımın ürünüdür (Sevimli, 2021, ss. 34; Avcı, 2014, ss. 168-173).

7 Geniş bilgi için bkz. Avcı, Ali Haydar: (2014). Şah Kalender İsyanı Alevi Tarihinden Bir Kesit. LA Kitap.

zümresidir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 82). Risale çeşitli bablardan, avare âşıkların tercümanından ve Asitân-Bûs şiiirlerinden oluşmaktadır. Sonrasında en son fasılda yine Hz. Peygamber ve 12 İmam'ın adları sayılarak onlara selam ve dua gönderilerek birinci risale sonlandırılır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 213). Risalede ilk bölüm/meclis "bâb", ikinci kısım, yani şiiir ağırlıklı oluşan bölüm ise "fasl" adıyla devam ettirilir. Bunlar bir mecliste dervişleri heyecanlandırmak ve tarikat adabını öğretmek için seçilen sohbet ve makamlardır.

Fihristte Kalenderîlik ile ilgili nitelikler onların tasavvufî bakımdan benimsedikleri ve pek çok tarikatta müşterek olan hususların ele alındığı görülmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 75-77). Fihristte, tecrit ve takrir, fakr, şeriat, tarikat, marifet, tıraş, iradet, telkin, vesile, gusül, teberrâ ve tevella, hırka, haslet-i dervîş, imam, hususiyet-i pîr, dervîşi/dervîşlik, meyân-bend-i gâdir-i hum, ahkâm-ı tarîkât, adâb-ı çehâr-burc-ı tahte-post, maktul, çehâr tekbîr fütüvvetnâme-i Âlî, seccade, terk-i tâc, nâkib, nemed, zâkirî/zakirlik vb... sayısız tarikat adap ve ilkesi sıralanmaktadır. Devamında Asitân-bûs ile Tercümân-ı Selâm adı verilen şiiir kısımları bulunmaktadır. Asitân-bûs, dervişlerin eşik öpmesi hem dergâha hem de şeyhe saygı gösterisi yapması için gereklilik arz eden Kalenderî töresini, Tercüman ise Kalenderî dervişlerin dostluk bağı ile ilgili olan ve fütüvveti içeren akideleri işaret etmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 187). Devamında ise Ehlîbeytin ve masum imamların Katilleri bahisleri verilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 208-209). Bu şiiirler, tövbeden didara, kemer bağlamadan misafir ağırlama (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 206-209)'ya kadar ahlakî ve geleneksel pek çok konuya açıklık getirmektedir.

Nûsha girişinin dili Arapça dua ağırlıklı olduğu için ağırdır. Manzum kısımlarda, kısa kıt'a ya da şiiir parçaları verilmekte, şiiirlerden sonra genellikle dinî telkinlerde bulunduğu görülmektedir. Bu telkin ve duaların 12 İmam'ın adı belirtilerek yapıldığı, Kerbela şehitlerinin ve Şiiilik akidelerinden hürmetle bahsedildiği görülmektedir. Şiiirler ve giriş kısmındaki tevhitler 12 İmam'a övgüyü derinleştiren bahisler içermektedir. Daha sonra meclisler hâlinde tarikat adap ve töresinden, Kalenderî geleneklerinden bahsedilmektedir. Burada Risaledeki "*Şeriat-Tarikat ve Marifet*" bahsinden birer örnekle konuyu izah etmek faydalı olacaktır:

(Haslet-i Dervîş)

"Dervîş mî bâyed ki bedîn heft haslet ârâste bâşed: Evvel rızâ, devvom seyyâhî, sevvom hırka, çehârum sabr, pencom gurbet, şeşom kana'ât, heftom civân-merdî." (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 112).

(Dervîşin Nitelikleri)

Dervîş, yedi niteliğe/özelliğe sahip olmalıdır: İlki rıza, ikincisi seyyahlık, üçüncü hırka, dördüncü sabır, beşinci gurbet, altıncı kanaat, yedinci yiğitlik/mertlik"

Der-âmed-i diğêr

Şehâ zi-bes ki keşîdem cefây-ı ber bed ve nîk

Dilem zî gerdîş gerdûn-ı dûn be-cân âmed

Ber âstân-i tû zân âmedem ki şâd şevem

Salâh çîst der în bâb mî tevân âmed (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 202).

(Başka Kazanç)

Ey şah, iyi ve kötünün eziyetini çektiğim yeter, kalbim dönen dünyadan yoruldu. Senin eşîğine mutlu olmak için geldim, bu kapiya yaklaşabilir miyim, doğru nedir?

Görülebileceği üzere risalelerde Kalenderî dervîşliğin ilkeleri manzum ve mensur olarak, tasavvufî istilahlar eşliğinde edebî bir dille aktarılmaktadır. Bu aktarım, Kalenderî dervîşliğin yayılması ve ilkelerinin geniş kitlelere ulaştırılması için bir nevi bir tebliğ ya da manifesto niteliğindedir.

Kalenderî dervîşler, akli başında olmayan yani akıllı deli denilen meczup dervîşler zümresindedir. Onların nazarında bedenleri varlık ile yokluk arasında gelip gitmektedir ve varlık onlar için manasızdır (Ubeyd Zakânî, ö. 1371/701).

İkinci Risale dervîşliğin ilkelerini içeren kısa bir fihristi içermektedir. Bu bölümün çeşitli dervîşlik alamet ve konularını ihtiva eden nutuk tarzı söyleşileri içerdiği görülmektedir. Nutk-ı

Cârûb, Penç Menzil, Nutk-ı Post, Nutk-ı Yek Bend, Zencîr, Berg, Zeng-i Haydarî, Cerîde, Nalin'ın gibi konuları içeren risale (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 216), tevhîd ve naat olarak verilen çoğu mensur bir girişten sonra (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 216-223) Kalenderî dervişliğin töresini içeren konuların izahını yapmaktadır. Her risale besmele ile başlamaktadır. Bu giriş kısımlarının da dili ağıdır. Hevdeh Silsile adlı kısımda (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 223) Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberler, Hz. Muhammed ve Ehlibeyte atıflar yapılırken Şii-İsmailî çevrelerince hüccet makamında olduğu belirtilen Nasır Hüsrev (ö.1101?) (Azamat, 2006, s. 396)'den bahsetmesi Kalenderî töresinin fütüvvet esasına vurgu yapmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 223-230). Bu kısımda ünlü Kalenderî büyüklerinden Haydar Tûnî, Rum'un Piri Hacı Bektaş Veli, Şeyh Safiüddin Erdebili gibi bazı irşad makamındaki sufi ve baba dervişlerden bahsedilerek bir nevi Kalenderî silsilesinin kitabî, dinî ve tarihî çerçevesi oluşturulmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 229-230). Nutuklardan önce "sual-cevap" şeklinde bazı dervişlik ilkelerine açıklık getirilen risale, "bâb" adı verilen bölümlerle devam ettirilerek "bâb-ı tel'în" ile bitirilir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 232-233).

(Bâb-ı Nalin'ın)

"Eger porsend ki Nalin'ın ez ki mânde est? Be gû ez Hz. Mûsa, mande est. Ve hemîşe be kûh-ı Tûr mi reft be münâcât" (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 242).

(Nalin Babı)

"Sorarlarsa, Nalin kimden kalmıştır? Şöyle söyle: Hz. Musa'dan kalmıştır ve her zaman Tur Dağı'nın münacatına/yalvarış duasına doğru gitmektedir/Tur Dağı'na yalvarmaya gitmektedir"

Üçüncü risale, Hâfız'ın "*Kıldan daha ince binlerce nükte buradadır. Her başı traşlıyı Kalender zannetme*" (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 243) dediği beytiyle Kalenderî töresinin üçüncü risalesi başlamış olmaktadır.

Bu risalede, Kalenderîlik'in bir kolu olan Haksariye tarikatının ilkeleri ve inançları, bu tarikatın talipleri ve takipçileri bu konularda bilgi sahibi olmaları amacıyla incelenmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 247).

Abdal Çocuklar, Din Usulleri, Marifet, Oturma Telebi, Duvazdeh Piyâle, Penç-tâc, Kefeni, Sâkinâme, Çerâgî, Pîrnâme-i Şâh-ı Niömetullah, Adâb-ı Çehâr-Rükûn gibi başlıkları içeren bu kitapta ifade edilenler daha çok Kalenderî töresinin ahlaki boyutlarını irdelemektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 245-246).

Mukaddime kabul edilecek giriş kısmında dinin usulleri, inanç esasları, Peygamberler, Hz. Ali ve İmamet hususundan bahsedilmekte, Hz. Ali'nin ilk imam olduğu hususu özellikle değerlendirilmektedir. Ehlibeytin ve Hz. Peygamber'in soyunun geçtiği bahiste imametin Hz. Ali'nin hakkı olduğu ve Hz. Peygamber tarafından ona hak olarak tevdi edildiği belirtilmektedir. Devamında tüm 12 İmamların şeceresi verilerek onlardan övgüyle bahsedilmesi de bu doğrultudaki tarihsel ve inançsal Kalenderî akidelerinden kaynaklanmaktadır. Yine bu bölümde dervişlere tarikat, marifet, hakikat ve şeriat gibi dört makamın hususiyetleri detaylandırılarak anlatılmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 247-252).

Üçüncü risalede ayrıntılı olarak ele alınan bir diğer başlık, bir müçtehidin peşinden gitmek ve ona uymak hakkındadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 253-255). Dervişlik ile ilgili hemen hiçbir husus açıkta bırakılmayacak şekilde bilgiler verilmiş ve örneklerle konular pekiştirilmiştir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 258-259). Bu yönüyle üçüncü risale "ahlak risalesi"dir. Bu bölümde geçen çâr-dârb meselesi ile ilgili husustan bahsetmek gerekmektedir:

Başî tıraş etmenin amacı gönlü dünyanın muhabbetinden soyutmaktır. Kaşî tıraş etmek ise Allah'ın cemâl sıfatı ile zatını süslemek, düzenlemektir. Bıyıkları tıraş etmek, yani kibir ve cimrilikten ayrılmaktır. Sakalı kesmek ise insanların nazarında hak olmak, yani mütevazı olmakla alakalıdır. Bunlara ek olarak heva ve hevesten uzaklaşmak, kılıç ve ok ile kendi eksikliklerini törpülemek ve Allah'ın huzuruna bir fakir, baş açık yalın ayak bir derviş olarak ulaşmak ve onun celaline sığınmak gibi temel dervişlik hedefleri bir bir izah edilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 268).

Bunlar aynı zamanda kalp temizliğinin Kalenderî töresinde çok önemli olduğunun göstergelerindedir.

"Ey dervîş, dünyâ râ in kadr 'itibârî nist. Merg ez her çîzî nezdîkter est, be cihet ferzend-i âdem, dîrûz güzêşte ve ferdâ neyâmede, îmrûz her sa'î dârî bekon. Ey dervîş, ez rahmet-i Hüdâvend nâ-ümid şoden hem galat est, der tövbe heme vakt ber rûy-ı tû bâz est, magrûr vü ibâdet hem nebâyed şod bendegî-i Hüdâ râ be-cihet-i şevk-i behîşt nebâyed kerd." (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 265).

"Ey dervîş, dünya bu kadar itibar etme! Ölüm insanoğluna her şeyden daha yakındır. Dün geçmiş ve yarın gelmemiştir, ne çabalıyorsan bugün yap! Ey dervîş, Allah'ın rahmetinden ümit kesmek tamamen yanlıştır. Tövbe de her an sana açıktır, mağrur ve gösteriş içinde ibadet etmeyesin! Allah'ın bağılısı/kölesi cennet şevkiyle hareket etmez!"

Risaledeki bu tür hususlar klasik şiirin aşk anlayışının temellerine vurgu yapmasıyla da dikkate değerdir. Rintliğin melamet kaynaklı olduğu hem Fars hem Türk kaynaklarından örneklerle bugün kanıtlanmış durumdadır (Mehdîpûr & Mirzaiyanfer, 1392, s. 142; Sevimli, 2023, ss. 666-667).

Üçüncü risalede Kalenderî zümresinden Celalîler hakkında keşkûl taşımak (Kâbe'nin imarında bir sütunun keşkûl biçiminde kesilmesi ve kurbanın burada nazil olması hususu üzerinden fakirlik ve yardımlaşmanın erdemi kazanılmıştır bahsiyle geçer) gibi meslekleri, yani dilencilik ve seyyahlıkla meşguliyet içinde oldukları izahı yapılmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 276). Sonra On Yedi fakırdan yapılan açıklamalarda, Salman-ı Farsî, Kasım Anvar, Şeyh Haydar Tûnî, Hacı Bektaş Veli ve Şeyh Safiüddin Erdebîlî gibi isimler geçmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 278-279). Ondan sonra dört pirden ve dört tekbirden (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 280), nefire (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 281), kırk dört makam (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 283-285), tarikatın ebced kelamına kadar pek çok hususta ahlakî öğütler verilmektedir. Bunlarda manzum parçaların ağırlık kazandığı görülmektedir.

"Sobut-ı hicdeh-dûde înest"

"Gûş kon ey rind-i sâhib-ma'nevî

Tâ be-gûyem dûdmânâ bişnovî

Heştdeh dûde be-fakr-ı erzâniat

Cârî ez Şâh-i Cihân hakâniat "(Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 289).

"18 dudmanın isbatı şudur"

"Ey maneviyat sahibi rint, dinle

Dinle sana dudmanlardan haber vereyim

18 Allah'tan gelen dudman-i fakr sana nasib olsun

Bu Dünyanın Padişahından/Allah'tan gelen hakkaniyattır"

Risalede "dûde" ya da "dûdmân", Âdem'in cennetten kovulduğunda Serendib'te yaktığı ateş olarak anlatılır ve bu ateşin kalplerdeki Allah sevgisi olarak hiç sönmediği ve diri tutulduğunu belirtmektedir. Bu ateşin nöbetinin de İmam Ali'nin varisi olduğu da eklenmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 289-291).

Risalenin ithaf edildiği Seyyid Nurullah'ın şeceresinin Hz. Muhammed (s.a.v)'ten Hz. Ali'ye ulaştırılması Kalenderî Haksari töresinde elde ettiği üstünlüğe ve sempatiye işaret etmesi yönüyle dikkat çekicidir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 327-329).

Bu risalede "kudek-i abdal" bahisleri de yer almaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 268). Bazı yerlerde 40 abdalın isimleri verilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 294). Abdallar,⁸ Kalenderî zümresinden dervişler olarak kabul edilmektedir. Sonrasında Şah Nümetullah Velî'nin öğütleri ve ilkelerinden bahisler geçilmektedir. Bunlar arasında dünyayı önemsememe, kanaat, marifet, istiğna ve fakr u fena yer almaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 306-307). Şah Nimetullah'tan bahsedilmesi

8 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sevimli, E. (2021). "Klasik Şiirde Sinesini Dağlayan Âşık Zümresi 'Abdallar'". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 100, 97-122.

üçüncü risalenin Nakşî Kalenderî dervişler için ahlak, adap ve töreleri içerdiği söylenebilir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 306-307).

Kalender, himmet kemerini sağlam bağlayan, dünya alakalarını bırakıp tevekkül külahını başına takan, dil kılıcını dengine bağlamış/diline hâkim olan, siyah papuş giyerek biçarelik ayakkabısını üzengisine takmış, himmet atına binmiş, cömertlik elini uzatmış, mürüvvet Taziyanе/kamçısını elde almış, riyazet çölüne ve himmet merkebine binerek seferber olmuş ve Kâbe'ye maksud'a ulaşma maksadı taşıyan kimse olarak tarif edilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 309).

Burada ifade edilen "Kalender" bahsi dikkate değerdir. Bunlar, Kalenderîlik töresi, inanç esasları kitabın adından da anlaşılacağı gibi "*Âyîn-i Kalenderî*"dir. Bu bölümü Kalenderî derviş tipinin bir özeti olarak görmek gerekir. Üçüncü risale Nekabet/Vekâlet, yani imamlık makamının şeriat kısmının Hz. Peygamber'e, tarikat kısmının İmam Muhammet Taki Hazretlerine, hakikat kısmının İmam Cafer Sadık'a marifet kısmının da İmam Asr-ı Acilullah, yani İmam Mehdî'ye ait olduğuna dair bahislerle bitirilmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 330).

Üçüncü risalede, Nakip makamının kökeninin Şah İsmail Safevî dönemine dayandığı belirtilmektedir; çünkü o, dervişlere ve fakirlere büyük bir sevgi besliyordu. Bir gün Fakirleri bir meydanda topladı ve her grubu, yani Haksarî, Salik, Üveysî, Bektaşî ve diğerlerini kendi yerlerine yerleştirdi. Ardından, Ehlibeyt sülalesinden gelen bir kişiyi Nakip olarak seçti ve bu şekilde Nekabet makamı o zamandan beri varlığını sürdürmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 330).

Bu bahislerde diğer risalelerde olduğu gibi imam ya da halifelik makamının devamlılığı ve siyasi çevrelerde elde ettiği konuma yapılan vurguların açığa vurumu şeklindedir.

Dördüncü risalede Şerafeddin Ebû Âli Kalender-i Pati Peti'nin "İnce sözlerin manasını ancak Kalender olan idrak eder" beytiyle başlamaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 333). Bu risalede ilk üç risalede "Fihrist-i Mataleb" şeklinde belirtilen konular/içindekiler listesi yer almamaktadır. "Çâmehâ-yı Sühenverân" başlıklı bir dibace ile başlamaktadır. Buradaki "Çâmehâ" kelimesi şiir, türkû ve melodi anlamına gelmektedir (Moin, 1385, s. 369). "Çâmehâ-yı Sühenverân" ise aslında söz ustalarının şiirleri ve melodileri anlamındadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 335).

Dibacede, Kalenderî Savaşçılık ve Savaşçıların fütüvvetnamesinin "*Fütüvvetnâme-i Sultânî*" adıyla Molla Hüseyin Vaiz Kaşifî⁹ tarafından kaleme alındığı belirtilmektedir. Eserde "Marekegîr" denilen kesim ehl-i suhen/söz ustası, ehl-i zûr/kudret sahibi, ehl-i bâzî/oyun ehli olarak üç kısma ayrılmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 335).

Efsane ve kıssa anlatıcıları söz ustalarının Kaçar hanedanı devrinden günümüze kadar devam eden yolculuğunda bu kimselerin hala söz ustası kişiler olarak var olduğu belirtilmektedir. Bu kimseler köy köy dolaşip keşküllerini günübirlik yiyeceklerle doldurmakta, kahvehanelerde meddahlık yaparak halkı aydınlatıcı rol de üstlenmektedirler (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 335).

Onlar "Acem Dervişleri"dir ve Haydarî tarikatındandırlar. Nispet edildikleri bir mürşitleri tam olarak belli olmasa da H.130'da ölen Habib Acemî'ye bağlı oldukları ifade edilmektedir. Gerçekte ise Sisile-i Hâksâriye, yani Perişan Dervişler/Haydarîler –ki üçüncü risalenin müellifi Muhammed Ali Yezdî- eserinde belirtilen (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 314-317) bu durumun Mahmud Pesihânî'ye Noktaviyân adı verilen dervişler olarak bağlı oldukları görülmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 336). Bu dervişlerin Acem fırkası kendilerini Selman-ı Farisî yoluyla Hz. Ali'ye mensup addetmişlerdir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 337). Dördüncü risalenin önsözünde, dört Şii dervişin Safevî Padişahlarından birinin sarayına gittiği ve İsfahan'da Şii inancını yaymak için izin istedikleri belirtilmektedir. Her biri "Ali Ali" diyerek Safevîlerin başkentine girmiş ve bu durum, Şii ve Sünni sanat grupları arasında çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmalar sonucunda bir Şii kasap öldürülmüştür. Bu kasabın intikamını almak amacıyla, 17 farklı meslekten 17 sanatkar dört dervişe destek vermiş ve böylece Şii inancı İsfahan'da yayılmıştır. Bu nedenle, Acem tarikatı her zaman Sohanveri meclislerinde o, on yedi sanatkarı anmaktadır. Bu dervişler, Safevî tarikatını yaymakta olan Haydarî-Kalenderî dervişlerinin takipçileridir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 337).

⁹ Bu eser Salmani, M. (2002). *Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Fütüvvet-nâme-i Sultânî Adlı Eseri*, Geçmişten Geleceğe Köprü: Ahilik ve Ahi Evran Kitabı, s. 77-88 adıyla basılmıştır.

İran'da Safevîler tarafından Sühenverî ve Serdemdârî adı verilen bu Acem dervişlerine Lenger, Kalenderhâne/Tekke tahsis edilmiştir. Bunlar günübürlük seyahatlerinde konak yerleri olarak kullandıkları bu tekkelerde gedâ/dilenci dervişler olarak hizmet görmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 338-339).

Bu tekkelere "Kahvehane" de denilmekte, gezginci dervişlerin istirahatgâhı rolünü üstlendikleri görülmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 339).

İçlerinde Lutîyân, Şatır, Mehter, baba, bakkal gibi bölükleri bulunan bu Acem Dervişlerinin Hayadarîlere bağlı oldukları kesindir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 339-340).

Sühenver ve Serdemdarlar, şarkı söylemekte uzmandı ve vecd ile kendinden geçerek dolaşmaktadırlar (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 340-341).

Bunlar birbirlerine vezinli ve kafiyeli şiirler söylemekte, şair sınıfından dervişler olarak tarihteki yerlerini almaktadır. Bu durum tüm Kalenderî tarihlerinde de zikredilmektedir. Onların köy köy şiir söyleyerek dolaştıkları, kahvehanelerde meddahlık yaptıkları, günübürlük azık devşirerek dilencilik yaptıkları vakidir (Sevimli, 2020, s. 52-vd.). Bu şiirlerin atışma şeklinde ya da düşmanları susturmak için lügaz şeklinde ifade dildikleri de belirtilmektedir. Bu yüzden kendilerine "Marekeğîr/Savaşçı" dendiğini de anlaşılmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 341).

Yazarlar, söz konusu dibacenin sonunda musammatlardan terkib-i bent ve terci-i bentlere kadar pek çok şiir türünde sayısız Kalenderî manzumeleri bulunduğunu bunların bugün daha fazla incelemeye muhtaç olduğunu belirterek zengin bir Kalenderî edebiyatının varlığını ifade etmiş olmaktadır (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 345-346).

Dördüncü risale Sühenverân, yani Haydarî/Kalenderî Acem dervişlerinin töresini içeren sözün önemiyle başlatılarak, "suhen-cevap" şeklinde çeşitli konulara açıklık getirilen bir Kalendernâme'dir.

"Ze İrâvan ve Semerkând ve Bâbel (ve) Ürgenç"

Ze ruye sî-sad ü şeş cümle ez men müştâk

Hezâr-ı 'aşk be ruhsâr-ı ârif ve 'uşşâk (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 359).

"Semerkanttan, İrevandan, Babelden, Ürgençten"

Benden günlük 136 özlem ve arzu bildiren cümle çıkıyor

Yüzlerce aşk için ariflerin ve âşıkların yüzü suyu hürmetine

Beitler Semerkant ve Ürgenç arası dolaşan Sühenverân derviş grubunun devrin ârif ve âşıklarına olan hürmetinin yansımasıdır. Devamında riyasız bir yüzle dolaşmanın erdemi, dergâha bağlılık, yardımlaşma, güzel yaşamanın ve gül bahçelerinde dolaşmanın mutluluğu, Allah'a dönen kimya sahibi bir kalbe sahip olmak, kin ve iddia sahibi olmanın sakıncası, Peygamber sırrına sahiplik, derde deva olmak vb. pek çok konuda "Allah fırsat verirse" son cümlesi ile başlayan başlıklarda sadece şiirsel izahlarda bulunmaktadır.

Dördüncü risalenin dibace dışında manzumelerden oluştuğu belirgindir. Bu da Acem Sühenveran dervişlerinin şairlik yönlerinin kuvvetli olması dolayısıyla risalenin müellifi-metnin aslında olmasa da yazarlar tarafından eklenmiştir- İbrahim Salmanî'nin Kalenderî töresini şiirle tebliğ etme vazifesi ve gayesi güttüğü anlaşılmaktadır. İbrahim Salmanî'nin ismi altında 1336/1920 tarihinin verilmesi, müellifin çağdaş araştırmacılarından olduğu ve bu risaledeki şiirleri toplayan biririsi olduğu kuvvetle muhtemeldir (Abîdînî & Efşârî, 1374, s. 450).

Marekeğîr, yani Savaşçı denilen ve üçüncü risalede bahsedilen derviş zümresinin, incelemelerimiz ışığında M. 1337 yılında Beyhak/Sebzevar bölgesinde Moğol emirine isyan ederek büyük bir kalkışma hareketi ile Serbedarîler devletini (Musalı, 2023, ss. 393-450; Merçil, 2009, ss. 549-550) kuranların ataları olduğu kuvvetle muhtemeldir. Onların derbeder tavırları, bölgelerindeki Moğol hâkimiyetini sonlandırmıştır.

Kitabın yazarları, eserlerini "kitabnâme" adlı bir kaynakça ile bitirmektedir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 451-457). Eserin sonuna ise eserden yararlanmayı kolaylaştıran bir dizin eklemiştir (Abîdînî & Efşârî, 1374, ss. 459-496).

Sonuç

Sözlerin sonuna geldiğimizde, "*Âyîn-i Kalenderî*" isimli bu çalışma, Mehrân Efşârî ve hocası merhum Dr. Seyyid Ebu Talîb Mîr Abîdînî tarafından yayınlanmıştır. Eserde yer alan risaleler ve içerdği konuların derinlemesine incelendiğini göstermektedir. Bu eser, Kalenderîlik üzerine kapsamlı bir bakış açısı sunmakta ve bu alandaki tarihsel, kültürel ve edebi unsurları ele almaktadır. Ayrıca, Kalenderîlerin inançları ve uygulamaları hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır.

Kitap Kalenderî töresi, âdetleri ve geleneklerini içermesi dolayısıyla toplu bir Kalenderî külliyyatı hükmünde düzenlenmiştir. Bu yüzden detaylı incelemede Kalenderî töresinin tüm nitelikleri bulunabilecektir. Kitabın elbette eksik yanları olmasa da Mir Abîdînî ve Efşârî, aşırı bir dipnot kullanma gereği duymuştur. Dipnotların bazısındaki açıklamalarda meramı tam olarak açıklayıcı mahiyet de içermemektedir. Ancak bunlar önemsiz detaylar olarak görülmelidir. Kitap kaynaklarının ve tarihinin İnan ve Fars coğrafyasında ve Fars diliyle yazıldığı meczup, derbeder, hâksâr yani perişan dervişliğin bir manifestosu niteliğindedir. Bu risaleler yani Kalendernameler derinlemesine tahlile tabi tutulduğunda bu akıllı deliliğin, yani mecnunvarî dervişliğin günümüze kadar gelen kökleri daha da gün yüzüne çıkartılabilecektir. Çünkü bu etkiler devam etmekte ve hala inceleme konusu yapılmaktadır.

Kaynaklar / References

- Abîdîni, M. & Efşârî, M. (1374). *Âyîn-i Kalenderî*. İntişârât-ı Fârârvân.
- Efşârî, M. (1400). *Sohanvari*. İntişârât-ı Sohan.
- Avcı, A. H. (2014). *Şah Kalender İsyanı Alevi Tarihinden Bir Kesit*. LA Kitap.
- Azamat, N. (2006). "Nâsır-ı Hüsrev". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, ss. 395-397.
- Azamat, N. (2004). "Kalenderîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, ss. 24-25.
- Hizmetli, S. (2001). "Karmatîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, ss. 510-514.
- Kalender, H. (1959). *Hayrû'l-Mecâlis*. Aligarh.
- Kedkenî, M. R. Ş. (1387 Şemsi Kameri). *Der Tarîh-i Kalenderîyân Diğêr Disîhâ-yı Yek İdeolojî*, İntişârât-ı Suhen.
- Mehdîpûr, M. & Mirzaiyanfer, L. (1392). "Fuzûlî ve Hâfız gazellerinde mestane, kalenderane ve rindane mazmunların tahlili ve mukayesesi". *Pijûhişnâme-i Edeb-i Gınâyî*, Şomare (21), ss. 141-200.
- Merçil, E. (2009). "Serbedârîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, ss. 549-550.
- Moin, M. (1385). *Ferhang-i Farsi Yek Celdi*. İntişarat-ı Sorayeş.
- Musalı, N. (2023). "İlya Pavloviç Petruşevskiy, Horasan'da Serbedarlar Hareketi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 105, ss. 395-450.
- Ocak, A. Y. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat.
- Salmani, M. (2002). "Molla Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Fütüvvet-nâme-i Sultânî Adlı Eseri", *Geçmişten Geleceğe Köprü: Ahilik ve Ahi Evran Kitabı*, ss. 77-88.
- Sevimli, E. (2020). "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Kalenderî Algısı", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi [SBARD]*, (35/1), ss. 31-66.
- Sevimli, E. (2021). "Klasik Şiirde Sinesini Dağlayan Âşık Zümresi 'Abdallar'". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 100, ss. 97-122.
- Sevimli, E. (2021a). *Rafine Bir Hak Âşıklığının Edebî Seyri Klasik Şiirde Melâmet Düşüncesi Ve Melâmilik*, Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Sevimli, E. (2023). "Fâni (Ali Şir Nevâyî) Divanı'nda aşk ve rintlik bağlamında Hâfızî izler". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (32), ss. 663-694. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1252828>
- Söylemez, İ. (2021). "Şefii Kedkeni ve Hayırlı Yolculuklar Şiiri - Şair, Araştırmacı, Eleştirmen ve Akademisyen", *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2/3, ss. 182-189.
- Şentürk, A. A. (2015). "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili", *Turkish Studies*, Sayı 10/8, ss. 141-220.
- Yazar, İ. (2002). "Tasavvuf Üzerine Düşünceler", *Yedi İklim Dergisi*, Sayı 145, ss. 48-56.
- Yazıcı, T. (1993). "Cemaleddin-i Savî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, ss. 313-314.
- Yılmaz, K. (2022). *Avarifü'l-Maarif - Tasavvufun Esasları (3 Cilt)*, İber Yayınları.
- Zerrinkub, A. (2015). *Tarihsel Perspektiviyle İran Tasavvufu*, (Çeviren Nurcan Altun). Önsöz Yayıncılık.
- Zeybek, M. (2015). "Fenâ Meclisinde Bekâ Bulanlar: Anadolu'nun Aykırı Zümreleri Üzerine Bir İnceleme". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 14, ss. 299-336.